

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КУРСИ, ЯК ЗАСІБ ПОШИРЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАТЬ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розкрито історію поширення сільськогосподарських знань в Чернігівській губернії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. за допомогою різноманітних губернських і повітових сільськогосподарських курсів для селянства і вчителів народних та початкових сільськогосподарських шкіл: організація, фінансування, класифікація, види курсів; проаналізовано програми, тематика, основні дидактичні принципи проведення занять, професійні вимоги до лекторів.

Ключові слова: Чернігівська губернія, кінець ХІХ – початок ХХ ст., сільськогосподарська освіта, сільськогосподарські курси, однопредметні та багатопредметні курси, вчителі народних шкіл, селянство.

Раскрыто историю распространения сельскохозяйственных знаний в Черниговской губернии в конце ХІХ – начале ХХ ст. с помощью различных губернских и уездных сельскохозяйственных курсов для крестьян и учителей народных и низших сельскохозяйственных школ: организация, финансирование, классификация, виды курсов; проанализировано программы, тематика, основные дидактические принципы проведения занятий, профессиональные требования к лекторам курсов.

Ключевые слова: Черниговская губерния, конец ХІХ – начало ХХ в., сельскохозяйственное образование, сельскохозяйственные курсы, однопредметные и многопредметные курсы, учителя народных школ, крестьяне.

Актуальність теми. Вивчення історії початкової сільськогосподарської освіти в Україні, зокрема на Чернігівщині, є одним з актуальних завдань історико-педагогічної науки і має пізнавальне та практичне значення.

У працях І. Білоконського, М. Василювської, К. Гамалії, Е. Гарлицького, О. Гаршина, І. Коновала, П. Коробки, В. Країнського, П. Любочки, М. Савченка-Бельського, П. Солоніни, В. Хижнякова висвітлені окремі аспекти розвитку сільськогосподарської освіти в Чернігівській губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., подані окремі відомості й про поширення сільськогосподарських знань за допомогою організації курсів для населення і вчителів шкіл.

Мета даної статті – розкрити історію поширення сільськогосподарських знань в Чернігівській губернії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. за допомогою організації різноманітних сільськогосподарських курсів для селянства і вчителів народних та початкових сільськогосподарських шкіл.

Виклад основного матеріалу. Нове “Положення про сільськогосподарську освіту” від 26 травня 1904 р. передбачило створення так званих “установлений для распространения сельскохозяйственных знаний”, (класи, курси, читання й бесіди.), які

“покликані повідомляти, по можливості всім бажаючим, лише знання з предметів і програм, визначених згідно з місцевими умовами сільського господарства” [6, с. 79].

Чернігівське губернське земство щорічно, починаючи з 1893 р. до 1902 р. за свій рахунок відряджало вчителів (по одному від кожного повіту) в Уманське, Харківське, Горигорецьке й інші сільськогосподарські училища. Усього за цей період на курсах побувало 140 народних учителів [3, с. 47]. В період з 15 травня по 25 червня 1902 р. 15 учителів були відряджені в Уманське училище землеробства й садівництва” [8, с. 139]. У 1903 р. губернське земство фінансування подібних курсів припинило, віддаючи його на розсуд повітових земств, однак тільки 3 земства – Борзнянське, Кролевецьке й Чернігівське – виділяли певні суми на відрядження вчителів на курси, зокрема Борзнянське виділило 120 руб. для своїх учителів [1, с. 43].

З 8 по 18 вересня 1906 р. при Мглинській повітській земській управі були влаштовані сільськогосподарські курси для вчителів церковнопарафіяльних і земських шкіл повіту. Керівником і лектором курсів був повітовий агроном Т. С. Губенко. Заняття проводилися у дві зміни – з 9 до 12 год. і з 15 до 18 год. Слухачі отримали відомості з хімії, рослинництва, загального землеробства.

Курси відвідували інші особи, зацікавлені в сільськогосподарському виробництві. Наприкінці курсів слухачам були безплатно роздані брошури й листки-настанови. [7, с.147-148]. На курсах у Новгород-Сіверську з 21 липня по 10 серпня 1907 р. навчалося 80 слухачів, з них 30 – учителів Новгород-Сіверського повіту, 6 – учителів з інших повітів, 40 – слухачів з Новгород-Сіверська (учителі й інші особи, що цікавилися сільським господарством). Навчалися в 2 зміни: з 9 до 12 год. і з 15 до 18 год. Програма курсів була наступною.

1. Короткі відомості з хімії, рослинництво, ґрунтознавство й мінеральні добрива (лектор – повітовий земський агроном Т.С.Губенко).

2. Загальне землеробство: обробка ґрунту, знаряддя обробки, різні види пари, гнойове й зелене добриво, посівний матеріал, способи посіву, догляд за рослинами, збирання рослин, знаряддя для збирання, поняття про сівозміну (лектор – губернський земський агроном А.Г.Гаршин).

3. Плодівництво й садівництво (агроном Мглинського повіту Г.А.Мікрин).

Наприкінці курсів були безплатно роздані брошури й листки, учителям Новгород-Сіверського повіту – книги з садівництва [15, с. 127 – 128].

З 1908 р. в губернії починають працювати щорічні районні сільськогосподарські курси, які спочатку мали пересувний характер. Місця проведення курсів намагалися підбиратися таким чином, щоб поступово охопити південний, центральний і північний райони губернії, з огляду на підготовленість населення до сприйняття курсів і в кожному конкретному випадку погоджуючи з повітовими земствами організаційні можливості (наявність вільних підходящих приміщень для проведення лекцій, для гуртожитку, можливості проведення практичних занять, можливості організації недорогого харчування).

Пізніше 49 сесією губернських зборів була прийнята постанова про перехід від пересувного характеру організації районних курсів до стаціонарного з метою поліпшення матеріально-технічної бази курсів і скорочення господарських витрат; місцем проведення курсів був обраний маєток губернського земства в с. Слобідка в 20

верстах від м. Чернігова, де курси й почали працювати з 1914 р.

Перші районні курси відбулися в 1908 р. у м. Ніжині з 1 травня по 1 липня, потім у 1909 р. у Новгород-Сіверську з 15 травня по 1 липня [10, с. 52], в 1910 – у м. Борзни з 15 травня по 1 липня. [9], в 1911 р. – з 15 травня по 1 липня в Новозибкові, в 1912 р. у м. Стародубі з 20 травня по 5 липня [5, с. 83 – 93], в 1913 р. – з 5 травня по 29 червня в м. Бобровиці Козелецького повіту, в 1914 і 1915 рр. – у маєтку губернської земської управи в с. Слобідка з 24 квітня по 14 червня [11, с.1], в 1915 р. – в помісті с. Слобідка.

Організацією курсів займалася рада, до складу якої входили губернський і повітовий агрономи, члени земських управ. Керував радою, а згодом і курсами губернський агроном. Лекторами запрошувалися урядові фахівці з сільського господарства, губернський і повітові агрономи, фахівці з машинобудування.

Добору лекторів на районні курси приділялася помітна увага. Як відзначав М.А.Савченко-Бельський, “Лектор на сільськогосподарських курсах для дорослих селян, як осіб, мало підготовлених і звиклих більш до засвоєння вражень зорового характеру, ніж умоглядного, повинен мати здатність викладати предмет у простій, образній і яскравій формі. Від лектора на зазначених курсах, як і взагалі від викладача, потрібно не стільки широка теоретична підготовка, скільки вміння, мистецтво надихати слухачів, запалити в них іскру захоплення й розбудити любов до занять сільським господарством” [11, с. 30].

Курси склалися з теоретичних лекційних і практичних занять. Під час лекцій широко застосовувалися наочні приладдя: зразки, настінні таблиці, креслення, діаграми, малюнки, у тому числі й доставлені з губернського музею. Метод викладу був максимально доступним для розуміння слухачами, що мали початкову освіту. Заняття проводилися у дві зміни: з 8 або 9 год. ранку до 12 год. дня й з 15 до 17 год. або 18 год. вечора. Після вечері проводилися бесіди по пройденому матеріалу з демонстрацією діапозитивів (“чарівного ліхтаря”). Наприкінці курсів для бажаючих улаштовувалися перевірочні випробування і видавалися посвідчення про проходження курсів, хоча юридичної чинності вони не мали. Крім того, всім

слухачам видавалися безкоштовно брошури, сільськогосподарські листки-настанови, дрібні інструменти. Після закінчення курсів під керівництвом завідувача курсами й лекторів проводилися виїзні екскурсії в зразкові господарства (наприклад, слухачі Новгород-Сіверських і Стародубських курсів їздили на хутір Воздвиженський для знайомства з господарством Христо-Воздвиженського трудового братства, Борзнянських, – у Майнівську сільськогосподарську школу, хутір Дідове А.А.Раковича, в садові господарства Мейєра й Кристера й Боярську школу садівництва в м.Києві.

Програма курсів складалася з наступних предметів: землеробство (основи прикладного природознавства, загальна культура, травосіяння, луківництво й поняття про сівозміни, машинознавство); садівництво й городництво, бджільництво, тваринництво й молочне господарство (анатомія й фізіологія тварини, кормові речовини, рогата худоба, конярство, свинарство, вівчарство й козівництво, молочна справа), курс загальної агрономії й кооперації.

Фінансування районних курсів здійснювалося департаментом землеробства, губернським земством і земством повіту, у якому вони проводилися. Так, у 1908 р департамент виділив 500 руб., губернське земство – 1000 руб., а в 1914 р. відповідно 2000 руб. і 1200 руб. [11, с.48].

Сільськогосподарські курси організували й сільськогосподарські товариства. Так, у Новій Басані Козелецького повіту в період з 1 по 20 грудня 1909 р., були організовані курси на спільні кошти Департаменту землеробства, Чернігівського губернського й Козелецького повітового земств. [12, с. 115 – 120]. Прочитано курси садівництва (лектор-фахівець Фришов), з обробки землі (інспектор сільського господарства Чернігівської губернії К.І.Тархов), з посівної технології (губернський агроном А.Г.Гаршин), курс тваринництва й молочної справи (інструктор-тваринник С.І.Іванов). Всі курси крім теоретичних занять містили в собі й практичні заняття з демонстрацією дослідів. На курси записалося 53 чоловіка у віці від 20 до 65 років (50 з них були селянами), однак приходило на заняття набагато більше слухачів [12, с. 116].

З 1910 р. повітові земства або сільськогосподарські товариства починають влаштовувати для селян прилеглих населених пунктів ще й малі безплатні районні курси, що були різними за тривалістю – від 1 тижня до 3 тижнів, з різним розпорядком занять (заняття могли проводитися й у денний й у вечірній час і тільки у вечірній для зручності слухачів), з великою варіацією програм.

Більшість курсів були багатопредметними з тривалістю в 50-55 годин лекцій. Вивчали землеробство, тваринництво, ветеринарію, садівництво, бджільництво, природознавство, зміцнення пісків, кооперацію. Набір навчальних предметів на різних курсах варіювався й визначався місцевими потребами. На всіх курсах проводилися лекції й практичні заняття, на яких наочно демонструвалися окремі прийоми роботи, сільськогосподарські знаряддя, що вже завоювали довіру заможних селян або нові знаряддя, досить корисні в господарстві, у програмному тваринництві влаштовувалася показова раціональна годівля селянських корів з демонстрацією приросту надоїв і живої ваги.

Улаштовувалися й спеціальні курси або однопредметні, присвячені певній галузі сільського господарства, наприклад, курси з тваринництва або бджільництва. А.Н.Мінін вважав, що однопредметні курси набагато корисніші й продуктивніші, ніж багатопредметні, тому що, по-перше, при тій же тривалості курсів з одного предмета можна дати більш докладні й глибокі відомості з предмета, по-друге, аудиторія в цьому випадку повинна бути більш однорідною й кількісно меншою, що полегшить викладання [4, с. 36].

У 1912 р. малі районні курси пройшли в 10 повітах: в Остерському (1 курси – у Димерці-Березинській), Козелецькому (1 – у Новій Басані), Ніжинському (6 – 4 курси у Дивиці, 1 – у Мрині й 1 – у Заудайці), Борзнянському (1 – у Комарівці), Кролевецькому (3 – у Чепліївці, Покошичах і Собичах), Сосницькому (1 – у Чепелеві), Чернігівському (3 – в Горбові, Березному й Гусавці), Новозибківському (2 – у Семенівці й Великих Щербиничах), Новгород-Сіверському (1 – у Грем'ячі), Мглинському (2 – у Мглині й Почепі).

6 курсів були влаштовані земствами, 12 – сільськогосподарськими товариствами, 2 – урядовими фахівцями, 1 – учительською семінарією – у Мрині. 6 курсів з 21 були спеціальними (однопредметними): двоє з садівництва (у В.-Дівиці й Собичах, 2 – з тваринництва (у В.-Дівиці й Гусавці), 2 – з бджільництва (у В.-Дівиці), інші – багатопредметними. Кількість слухачів на однопредметних курсах коливалося в межах 38 – 60 чоловік, на багатопредметних – від 40 до 187 чоловік, хоча в Почепі кількість слухачів становила 625. [4, с.22 – 23].

А.Н.Мінін навів програму тритижневих багатопредметних малих районних сільськогосподарські курсів у Чепелеві Сосницького повіту, яка включала наступні курси: землеробство (24,5 год. теоретичних занять); плідівництво (12 год. теоретичних занять і 4 год. практичних); тваринництво (16 год. теоретичних занять і 4 год. практичних); ветеринарія (6 год. теоретичних занять і 2 год. практичних); бджільництво (13 год. теоретичних занять і 7 год. практичних).

Динаміка росту кількості малих районних курсів наступна: 1910 р. – 3, 1911 р. – 9, 1912 р. – 21, 1913 р. – 29 [4, с. 21].

У 1912 р. у Кролевецькому повіті були проведені ще й так звані систематичні читання, щось середнє між курсами й читаннями. Систематичні читання тривали впродовж 5 – 7 днів і склалися з 15 – 20 лекцій. Вони були багатопредметними, у читаннях взяли участь кілька агрономів, урядових фахівців, ветеринарів. За переконанням А.Н.Мініна, з практичної точки зору вони малокорисні й мали скоріше агітаційно-просвітницький характер. [4, с. 36].

З початком Першої світової війни кількість проведених курсів зменшується, з'являються інші їх форми. Так, у 1916 р.

Новозибківське сільськогосподарське училище разом з повітовою земською управою й спілкою кооперативів відкрило безкоштовні тримісячні курси з тваринництва й молочного господарства для поранених воїнів для підготовки тваринників і маслоробів [14]

12 – 14 червня 1916 р. у Ніжині відбулися практичні заняття хліборобів для навчання зборці й догляду за жнивварками під час збирання врожаю, навчалось 23 чоловіки. 14 червня слухачі курсів практикувалися у збиранні жаткою дозрілого ячменю з підсівом конюшини [13].

Висновок. Таким чином, у Чернігівській губернії на початку ХХ ст. для поширення сільськогосподарських знань серед сільського населення, організувалися короткотермінові сільськогосподарські курси – загальні (багатопредметні) та спеціальні, або однопредметні. Організували їх губернська та повітові земські агрономічні служби, сільськогосподарські товариства, а фінансували Департамент землеробства та земства. Викладачами курсів були урядові фахівці з сільського господарства, губернський та повітові агрономи, викладачі спеціалізованих навчальних закладів. Тематика курсів була максимально наближена до місцевих сільськогосподарських потреб. Основними принципами при проведенні занять були доступність викладу матеріалу для слухачів, широке використання наочності як у вигляді демонстрації окремих сільськогосподарських знарядь, колекцій насіння, таблиць, графіків, так і шляхом організації екскурсів до зразкових господарств. Особлива увага приділялась практичним заняттям, на яких слухачі мали нагоду власноруч виконати окремі технологічні операції.

Література:

1. Гарлицкий Э. Опыт очерка сельскохозяйственной деятельности уездных земств Черниговской губернии за девятилетие с 1895 по 1903 год / Э.Гарлицкий. – Чернигов, 1906. – 102 с.
2. Земское и городское хозяйство. Земские известия (по Черниговской губернии) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1908. – № 2. – С. 18 – 24.
3. Коновал И.Е. Очерк деятельности Черниговского губернского земства за 1865-1902 гг. / И.Е.Коновал // Земский сборник Черниговской губернии. – 1903. – № 7. – С. 41 – 53.
4. Минин А.Н. Обзор агрономической деятельности уездных земств Черниговской губернии за 1912 г. / Составлен по поручению Губернской Земской управы губернским агрономом А.Н.Мининым. – Нежин, 1914. – 124 с.
5. Минин А.Н. Районные сельскохозяйственные курсы в Стародубе / А.Н.Минин // Земский сборник Черниговской губернии. – 1912. – № 7. – С. 83 – 93.
6. Новое Положение о сельскохозяйственном образовании и его применение / Составил И.И.Мещерский. – СПб.: Типография В.Ф.Киршбаума, д. М-ва Финансов, на Дворц. пл., 1905. – 189 с.

Питання педагогіки

7. О деятельности уездных земств Черниговской губернии по сельскохозяйственным экономическим мероприятиям в 1906 г., составлен губернским земским агрономом А.Г.Гаршиным // Земский сборник Черниговской губернии. – 1907. – № 11. – С. 138 – 167.
8. О посылке в 1902 году народных учителей Черниговской губернии на курсы садоводства, огородничества, пчеловодства и шелководств // Земский сборник Черниговской губернии. – 1903. – № 7. – С. 137 – 139.
9. Отчет о Борзенских районных временных сельскохозяйственных и счетоводных курсах, организованных губернским земством с 1 мая по 1 июля 1910 г. – Чернигов: Типография губернского земства, 1911. – 36 с.
10. Отчет о деятельности Новгород-Северских районных временных сельскохозяйственных курсов, организованных губернским земством с 1 мая по 1 июля 1909 г.: Чернигов: Типография губернского земства, 1910. – 52 с.
11. Савченко-Бельский М.А. Сельскохозяйственные курсы, устраиваемые Черниговским губернским земством для взрослого населения (1908 – 1914 гг.) / М.А.Савченко-Бельский. – Чернигов, 1914. – 58 с.
12. Сельскохозяйственные курсы в г. Новой Басани // Земский сборник Черниговской губернии. – 1910. – № 2. – С. 115 – 120.
13. Черниговская земская неделя. – 1916. – № 29. – С. 7.
14. Черниговская земская неделя. – 1916. – № 47. – С. 4.
15. Гаршин А. Экономические мероприятия уездных земств Черниговской губернии в 1907 году // Земский сборник Черниговской губернии. – 1909. – № 3. – С. 120 – 168.

Terletska U. I., teacher

AGRICULTURAL COURSES AS A MEANS OF SPREADING KNOWLEDGE IN AGRICULTURE IN CHERNIHIV HUBERNIYA IN LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Temporary agricultural courses for public school teachers and peasantry have been characterized as an extracurricular and out-of-school tool for agricultural knowledge dissemination among Chernihiv huberniya rural population in late XIX – early XX century. Courses classification has been described in addition to characterizing every course type namely regional courses which were held for all hubernian people, county courses which were held for people of some counties. Regional or hubernian courses contained many subjects, county courses contained only one subject. And feasibility of all types of courses implementation has been grounded in the article. The analysis of agricultural courses curricula of some Chernihiv huberniya counties has been conveyed. Such subjects as animal breeding, beekeeping, vegetable gardening, orcharding and arable farming and veterinary science have been described. The issue of various ways of establishing courses and their funding has been researched. It was Hubernian and county councils agricultural offices' task to set up the courses. The courses funding was held by the Government (Department of Agriculture) and local Hubernian councils. Attention has been dedicated to the teaching staff and subjects included in the curricula. Among teachers there were both outstanding hubernian agronomists and county specialists and governmental specialists of agriculture. The basic principles implemented while conducting classes have been analyzed, such as certain accessible teaching level for students to comprehend the subject matter, the use of visual aids during theoretical and practical classes.

Key words: Chernihiv huberniya, late XIX – early XX century, agricultural education, agricultural courses, special and general subjects, public school teachers, peasantry. Key words: Chernihiv huberniya, late XIX – early XX century, agricultural education, agricultural courses, teachers, peasantry.